

Юридична відповідальність як форма державного примусу

У статті досліджується загальне розуміння юридичної відповідальності у контексті державного примусу. Аналізується співвідношення між соціальною та юридичною відповідальностями. Юридична відповідальність розглядається як покарання, обов'язок та специфічне правовідношення на підставі наукових концепцій.

Ключові слова: державний примус, юридична відповідальність, обов'язок, покарання, правовідношення, форма.

А. Шевчук
аспірант

Університет економіки та права «КРОК»

Юридическая ответственность как форма государственного принуждения

В статье исследуется общее понимание юридической ответственности в контексте государственного принуждения. Анализируется соотношение между социальной и юридической ответственностями. Юридическая ответственность рассматривается как наказание, обязанность и специфическое правоотношение на основании научных концепций.

Ключевые слова: государственное принуждение, юридическая ответственность, обязанность, наказание, правоотношение, форма.

A. Shevchuk
Postgraduate,
«KROK» University

Legal responsibility as a form of state coercion

Article examines the common understanding of legal liability in the context of state coercion, analyzes relationship of social and legal responsibility. Legal responsibility is viewed regarding the main scientific concepts: as a punishment, a duty and a specific legal relationship.

Keywords: state coercion, legal responsibility, duty, punishment, legal relationship, form.

Постановка проблеми

Юридична відповідальність як форма державного примусу була та є предметом загальнотеоретичних та галузевих наукових досліджень, але тим не менше і сьогодні залишається низка дискусійних питань, які потребують додаткового вивчен-

ня. Існування проблем, які потребують необхідного дослідження, продикуване кардинальними змінами в різних сферах суспільного життя, що безумовно впливають на подальше реформування законодавства та правотворчу і правозастосовну практику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Загальні проблеми юридичної відповідальності (ретроспективної та позитивної) досліджувались такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як: С.С. Алексєєв, В.К. Бабаєв, Ю.В. Баулін, С.М. Братусь, М.В. Вітрук, О.В. Зайчук, М.С. Кельман, В.В. Копейчиков, О.О. Красавчиков, І.А. Кузьмін, О.Е. Лейст, Д.А. Ліпінський, М.В. Макарейко, М.С. Малєїн, О.Г. Мурашин, Д.Г. Нохрін, М.М. Оніщенко, О.А. Осауленко, П.М. Рабинович, О.Ф. Скакун, В.В. Сташис, В.А. Тархов, М.Х. Фарукшин, Р.Л. Хачатуров, А.С. Шабуров, Л.С. Явич та ін. Однак незважаючи на досить широке висвітлення у юридичній літературі цієї проблеми, все ще залишаються окремі дискусійні питання, які потребують комплексного дослідження в контексті юридичної відповідальності як форми державного примусу, з урахуванням сучасних досягнень теорії права.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на значний внесок провідних учених у розробку проблематики, існуючі дослідження юридичної відповідальності як форми державного примусу, як правило, свідчать про відсутність єдиного погляду. Наукові роботи здебільшого присвячувались висвітленню юридичної відповідальності як форми державного примусу у площині публічного та приватного права. З огляду на це авторське дослідження зазначеної проблеми сфокусовано суто на публічно-правовій природі юридичної відповідальності виключно як заходу державного примусу.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження юридичної відповідальності як якісної різновидності державного примусу, що дасть можливість, по-перше, ґрунтовно опанувати суть механізму правової охорони суспільних відносин, по-друге, з'ясувати роль і значення заходів державного примусу, що застосовуються, по-третє, сформулювати

рекомендації щодо виявлення та попередження правопорушень.

Виклад основного матеріалу дослідження

Юридична відповідальність як захід державного примусу здійснюється на підставі та в межах закону, отже є правовою формою державного примусу, хоча в наукових працях, характеризуючи юридичну відповідальність як держаний примус, використовуються різні терміни («вид», «засіб» тощо).

Для розуміння особливостей юридичної відповідальності як однієї з форм державного примусу є потреба дослідити загальне трактування юридичної відповідальності. В сучасній юридичній науці панує неоднозначність теоретичних підходів до розкриття змісту цього правового явища. Проблема юридичної відповідальності обумовлена множинністю і різноманітністю визначень поняття «юридична відповідальність» та відсутністю нормативної конструкції юридичної відповідальності. З цієї причини для подальшого формулювання висновків про зв'язок державного примусу та юридичної відповідальності вважається доцільним представити і проаналізувати існуючі теоретичні підходи до тлумачення дефініції «юридична відповідальність».

Дослідження феномена юридичної відповідальності, на наш погляд, не можливе без з'ясування її родового поняття – соціальної відповідальності як основи будь-якої відповідальності. Виходячи з цього, вважаємо за необхідне на початку висвітлили точку зору провідних теоретиків, які в першу чергу пов'язують юридичну відповідальність із цією базовою категорією. Тому юридичну відповідальність необхідно дослідити щодо взаємозв'язку із соціальною, з урахуванням юридичної специфіки.

О.Ф. Скакун розглядає юридичну відповідальність як різновид соціальної відповідальності, що має двохаспектне розуміння: «юридична відповідальність – це передбачені законом вид і міра державно-владного (примусового) визнання особою

втрат благ особистого, організаційного та майнового характеру за вчинене правопорушення» [1, с. 431].

Подібну точку зору поділяють М.С. Кельман та О.Г. Мурашин, розглядаючи юридичну відповідальність як один зі специфічних проявів соціальної відповідальності. Юридична відповідальність – соціальна відповідальність, регламентована правовими нормами. Необхідність правової регламентації – правового оформлення відповідальності особи – знаходить своє пояснення в цінності самого права, об'єктивній властивості (нормативності, формальна визначеність норм, забезпечення їх організованим державним примусом та ін.), яка робить її в більшості випадків найефективнішим регулятором суспільних відносин [2, с. 190-191].

О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко також розглядають юридичну відповідальність як особливий різновид соціальної. Юридична відповідальність – це застосування в особливому процесуальному порядку до особи, яка вчинила правопорушення, засобів державного примусу, передбачених санкцією правової норми [3, с. 293].

В.В. Копейчиков називає юридичну відповідальність видом соціальної відповідальності, яка має характерні ознаки: а) зовнішній характер; б) застосування лише за здійсненні правопорушення; в) зв'язок з державним примусом у формах каральних і правовідновлюючих заходів; г) визначеність у нормах права. Основною рисою юридичної відповідальності вчений називає її тісний зв'язок з правом і державним примусом. Тому юридичну відповідальність він пропонує розглядати як правовідносини, в яких держава має право застосувати певні заходи примусу до суб'єктів, які скоїли правопорушення і зобов'язані зазнавати втрат чи обмежень, передбачених санкціями норм права [4, с. 204].

Подібна позиція простежується і в працях російських науковців (М.В. Вітрук, І.А. Кузьмін, Р.Л. Хачатуров, Д.А. Ліпінський та ін. [5; 6; 7].

Юридична відповідальність реалізується шляхом застосування заходів держав-

ного примусу і посідає особливе місце в системі цих заходів.

Досліджуючи юридичну відповідальність як захід державного примусу, І.С. Самошенко та М.Х. Фарукшин вважають, що юридична відповідальність є однією зі сторін державного примусу, що полягає, в кінцевому результаті, в застосуванні юридичних санкцій до правопорушників [8, с. 123].

Заслугує на увагу з цього приводу точка зору У. Кетруш, який пропонує наступне визначення: «юридична відповідальність як правова форма державного примусу – це реакція держави і її органів на протиправне та каране діяння (правопорушення). Відповідальність виражається у застосуванні до винного суб'єкта заходів юридичної відповідальності» [9, с. 32].

Хоча юридична відповідальність і не може існувати поза межами державного примусу та тісно пов'язана з ним, ототожнювати ці категорії не можна, оскільки, крім юридичної відповідальності, існують інші заходи державного примусу (заходи припинення, попередження, захисту тощо).

Якщо юридичну відповідальність розглядати як форму державного примусу у вигляді покарання, то покарання є фактичною (реальною) реалізацією примусових заходів.

У правовій літературі юридична відповідальність також тлумачиться з точки зору певного обов'язку правопорушника. Без обов'язку, на нашу думку, не існує юридичної відповідальності, адже обов'язок є підставою для подальшого розвитку правовідносин між державою і правопорушником. В обов'язку фіксується можливий варіант майбутньої поведінки правопорушника, який ґрунтується на державному примусі.

Так, окремі вчені вважають, що юридична відповідальність – це виконання основного обов'язку, що існував до правопорушення, або виконання нового обов'язку, що виник у результаті правопорушення [10, с. 69]. Підтримують таку позицію інші вчені (Р.Л. Хачатуров, Д.А. Ліпінський В.К. Бабаєв, П.М. Рабінович,

В.В. Лазарев, В.М. Корельський, М.В. Вітрук [7; 11; 12; 13; 14; 5]), які вважають, що зміст цього обов'язку полягає у зазначенні правопорушником певних правових негативних наслідків.

Незважаючи на різноманітність поглядів на концепцію «юридична відповідальність як обов'язок» слід підкреслити, що ознакою обов'язку, в окремих випадках, є саме примусовий характер виконання, що стосується більшою мірою специфіки цивільно-правової відповідальності, коли суб'єкт добровільно не відшкодовує заподіяні збитки.

Наступною концепцією юридичної відповідальності є підхід, за яким, на думку Р.З. Лівшица, юридична відповідальність розглядається як осуд та реакція держави і суспільства на правопорушення [15, с. 147].

Безумовно, будь-яке правопорушення має викликати реакцію суспільства, яка може мати різний характер, а саме від суспільного осуду до визнання особи винною в судовому порядку.

Даний підхід є дискусійним, адже реакції держави на правопорушення шляхом застосування різних заходів державного примусу замало для розуміння сутності юридичної відповідальності. На нашу думку, реакція суспільства на правопорушення більшою мірою відноситься до принципу невідворотності юридичної відповідальності, зміст якого визначається як обов'язкова реакція суспільства на правопорушення.

Дослідження юридичної відповідальності як правовідношення обумовлена тим фактом, що юридична відповідальність не може існувати поза правовідносинами. Відповідно до даної концепції І.А. Кузьмін ототожнює юридичну відповідальність з охоронними правовідносинами, аргументуючи свою позицію тим, що суб'єкти, об'єкти та зміст як елементи складу правопорушення повністю охоплюються обсягом юридичної відповідальності [6, с. 21].

На думку Д. Лук'янца, розгляд юридичної відповідальності крізь призму її сутності як різновиду правовідносин є досить зручним з огляду на те, що правовідносини мають чітку структуру з визначеною

кількістю елементів, які, своєю чергою, мають яскраво виражені ознаки, придатні для використання в цілях наукової класифікації [16, с. 7].

О. Лейст пропонує під юридичною відповідальністю розуміти динамічні правовідносини між правопорушником і державними органами або між потерпілим і заподіювачем шкоди [17, с. 170].

Д.А. Ліпінський та Р.Л. Хачатуров вважають, що відповідальність за правопорушення є атрибутом правовідношення, який включає: обов'язок правопорушника; обов'язок компетентного органу застосувати до правопорушника передбачені санкцією правової норми заходи юридичної відповідальності; реальне визнання несприятливих наслідків (динаміка названого атрибуту правовідношення) [7, с. 186].

Б.Т. Базилев, як прибічник цієї теорії, розглядає юридичну відповідальність як охоронні правовідносини, підставами виникнення яких є правопорушення, а специфіка відношення відповідальності полягає в тому, що межах даних правовідносин здійснюється покарання [18, с. 70].

Визначення юридичної відповідальності в контексті теорії правовідносин дало можливість сформулювати висновок, що правовідношення юридичної відповідальності значно складніше, ніж власне юридична відповідальність. Складність та комплексність цих правовідносин у тому, що вони ґрунтуються на нормах матеріального і процесуального права.

Висновки

Дослідження інституту юридичної відповідальності як форми державного примусу дало підстави сформулювати наступні висновки:

- юридична відповідальність – це правова форма одного з видів державного примусу;
- метою застосування юридичної відповідальності є покарання особи, яка скоїла правопорушення;
- юридична відповідальність за вчинене правопорушення здійснюється на основі державного примусу та забезпечується

суто примусовою силою держави в публічному порядку;

- норма юридичної відповідальності (охоронна норма) визначає умови застосування та види покарання (передбачені санкцією) при вчиненні особою забороненого законом діяння;

- реалізувати норми відповідальності може тільки посадова особа відповідного уповноваженого державного органу;

- підставами застосування відповідальності є правозастосовний акт уповноваженої посадової особи, що набрав законної сили, в якому встановлені фактичні і юридичні підстави скоєного правопорушення.

Отже, юридична відповідальність як форма тісно пов'язана з державним примусом. Державний примус є обов'язковою та основною ознакою всіх охоронних заходів, у тому числі і юридичної відповідальності.

Література

1. Теорія держави і права : підручник / О.Ф. Скакун. – Харків : Еспада, 2006. – 656 с.
2. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія права: підручник. – К.: Кондор, 2002. – 353 с.
3. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 400 с.
4. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / за ред. В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 320 с.
5. Витрук Н.В. Общая теория юридической ответственности: монография. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Норма, 2009. – 259 с.
6. Кузьмин И.А. Юридическая ответственность и ее реализация : учеб. пособие / И.А. Кузьмин. – Иркутск : Изд-во ИГУ, 2013. – 219 с.
7. Хачатуров Р.Л., Липинский Д.А. Общая теория юридической ответственности : монография. – СПб.: Изд. «Юридический центр Пресс», 2007. – 950 с.
8. Самощенко И.С., Фарукшин М.Х. Ответственность по советскому законодательству. – М., 1971. – С. 123-124.
9. Кетруш У. Правовые формы государственного принуждения: классификация и особенности / У. Кетруш // Закон и жизнь. – 2010. – № 5. – С. 30-33.
10. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность / С.Н. Братусь. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 43.
11. Общая теория государства и права / под общ. ред. В.К. Бабаева. – Н. Новгород, 1993. – С. 461-462.
12. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник. – Л.: Край, 2007. – 188 с.
13. Общая теория права и государства: учебник / под ред. В.В. Лазарева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 996. – 472 с.
14. Теория государства и права: учебник для вузов / под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА – М), 2002. – 616 с.
15. Лившиц Р.З. Теория права. – М.: Издательство БЕК, 1994. – 224 с.
16. Лук'янець Д. Типологія юридичної відповідальності / Д. Лук'янець // Юридична Україна. – 2004. – № 3. – С. 4-11.
17. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы) : монография. – М.: МГУ, 1981. – 240 с.
18. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы). – Красноярск: Изд-во Красноярского университета, 1985. – 120 с.